

Η ψυχολογία των ομάδων: Ιστορική αναδρομή

Εκ προοιμίου, θα πρέπει να επαναλάβουμε προς τον αναγνώστη την προειδοποίηση, ότι η ιστορική αναδρομή που επιχειρείται σ' αυτό το κεφάλαιο δεν είναι ούτε πλήρης, με την έννοια ότι δεν αναφέρεται (ή, τουλάχιστον, ότι δεν αναφέρεται ισότιμα) σε όλες τις θεωρητικές κατευθύνσεις της ψυχολογίας των ομάδων, αλλά ούτε και εξαντλητική. Καθώς δεν ξεετάζονται σ' αυτήν με κάθε λεπτομέρεια όλες οι επιστημονικές εξελίξεις που σημάδεψαν την πορεία διαμόρφωσης του συγκεκριμένου κλάδου. Ακόμα και σε σχέση με τις δικές μας επιλογές, οι οποίες αφορούν την κλινική ψυχοδυναμική προσέγγιση.

Προσπαθήσαμε να καταγράψουμε ορισμένους βασικούς κατά τη γνώμη μας σταθμούς, από τους οποίους διήλθε αυτή η διαδρομή, για να δείξουμε, με αδρές γραμμές, πώς γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν μερικές από τις θεωρίες και τις πρακτικές που παρουσιάζονται και συζητιούνται σ' αυτό το βιβλίο.

1. Η «προ-επιστημονική» περίοδος

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει (βλ. Εισαγωγή), η Ψυχολογία των Ομάδων αρχίζει το 1895, με τη δημοσίευση του βιβλίου του Gustave Le Bon, *Η ψυχολογία του όχλου* (Le Bon, 1895).

Τα ερωτήματα που για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία των κοινωνικών επιστημών απασχολούσαν τότε, όπως είπαμε, τον γάλλο συγγραφέα ήταν τα εξής: Τι είναι αυτό που μετατρέπει ένα ανθρώπινο πλήθος σε όχλο; Μια ομάδα που ακολουθεί τυφλά έναν αρχηγό, παθιάζεται και ενεργεί σαν η ίδια να είναι ένας άνθρωπος κατά τρόπο παρορμητικό και ασυγκράτητο, έτοιμη να κάνει ακόμα και τις πιο αποτρόπαιες πράξεις, χωρίς ηθικό έλεγχο, χωρίς καμιά ενοχή; Με άλλα λόγια, πώς εξηγούνται τα φαινόμενα της συλλογικής έκφρασης συναισθημάτων και συγκινήσεων, όπως η οργή, το μίσος και η συνακό-

λουθη βία, που παρατηρούμε σε περιπτώσεις ομαδικών εξεγέρσεων και ακραίων βιαιοπραγιών, οι οποίες καταλήγουν σε καταστροφές περιουσιών ή στο λιντσάρισμα ανθρώπων, από ομάδες πολιτών; Και τι είναι αυτό που στις συγκεκριμένες περιπτώσεις κατευθύνει τη συλλογική δράση, εξομοιώνοντας μεταξύ τους αυτούς που συμμετέχουν στα χαμηλότερα δυνατά επίπεδα ηθικού ελέγχου και αναστολής; Τι είναι εκείνο δηλαδή που μεταμορφώνει ξαφνικά τα μέλη αυτής της ομάδας; Τι είναι αυτό που κάνει τους πιο ευυπόληπτους πολίτες, ανθρώπους συνήθως νομοταγείς, επαγγελματίες, μορφωμένους και καλλιεργημένους, να συμπεριφέρονται μέσα στον όχλο σαν τους χειρότερους αλήτες;

Συνεπώς ο ίδιος προς τις αρχές του λεγόμενου *ενστικτωδισμού*, ο Le Bon πίστεψε ότι βρήκε την απάντηση στην ιδέα του, ότι κάπου βαθιά μέσα στους ανθρώπους θα πρέπει να υπάρχει ένα ένστικτο της αγέλης, ένα *αγελαίο ένστικτο* (*instinct gregaire*), όπως έλεγε. Αυτό το ένστικτο, πολιτισμικό κατάλοιπο του πιο μακρινού και πρωτόγονου νομαδικού παρελθόντος της ανθρωπότητας, αφυπνίζεται όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν και «οργανώνει», σύμφωνα με τον ίδιο, την οχλοκρατική συμπεριφορά, κάνοντας τους ανθρώπους μέσα στο πλήθος να συμπεριφέρονται ως κοπάδι, ως αγέλη. Ο όχλος με άλλα λόγια, κατ' αυτόν, δεν είναι παρά μια στιγμιαία αναβίωση των απαρχών της κοινωνικότητας, του ανθρώπινου δηλαδή κοπαδιού.

Ο Le Bon εξέτασε όμως επίσης και το ζήτημα της *μετάδοσης* (*transmission*). Με άλλα λόγια, το πώς μεταδίδεται από τον ένα στον άλλο αυτό το βαθύ συναίσθημα του ανήκειν στον όχλο. Στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του, προσπαθώντας ο ίδιος να απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα, εισήγαγε μια έννοια ιατρικής προέλευσης, την έννοια της *ψυχικής μόλυνσης* (*contagion mentale*). Η ιδέα της *ψυχικής μόλυνσης* είναι μια μεταφορά ενός φαινομένου από το χώρο της νοσολογικής επιδημιολογίας στο χώρο της κοινωνιολογίας.

Έξω από κάθε ιστορικό, κοινωνικό ή ψυχολογικό ντετερμινισμό, οι απόψεις του Le Bon ήταν ο θρίαμβος της φυσιοκρατίας και του ενστικτωδισμού. Από το άλλο μέρος, πέρα από το γεγονός ότι αυτός ήταν ο πρώτος που όπως ειπώθηκε, συγγραφικά τουλάχιστον, ασχολήθηκε με τις ομάδες, στον Le Bon ανήκει και μια ακόμα πρωτιά, εξίσου αν όχι περισσότερο σημαντική από την άλλη, που συνήθως υποβαθμίζεται, συμπαρασυρόμενη από τη γενικότερη κριτική που ασκείται στην αιτιολόγησή που ο ίδιος έδωσε για την ομαδική συνοχή. Είναι ότι αναγνώρισε πως ο πυρήνας της ομαδικότητας είναι κατά βάση συγκινησιακός, άλογος, συναισθηματικά πρωτόγονος και πολύ πιο κάτω ή πολύ πιο πριν από τις κατηγορίες του προσώπου και της αλληλεπίδρασης.

Όμως η εξήγηση του Le Bon δεν επιβίωσε για πολύ και ο αντίλογος δεν άργησε να έρθει, τόσο από την πλευρά της κοινωνιολογίας όσο και από εκείνη της ψυχολογίας. Τα πλήγματα από την ψυχολογία ήρθαν αρκετά νωρίς. Από τις δυο πρώτες κιόλας δεκαετίες του εικοστού αιώνα, οι ενστικτωδιστικές απόψεις του Le Bon ανατράπηκαν, από το ένα μέρος από την ψυχολογία της συμπεριφοράς (behaviorism) και από το άλλο, από την ψυχαναλυτική ψυχολογία και συγκεκριμένα από τον ίδιο τον Sigmund Freud.

Σύμφωνα με το συμπεριφορισμό, η αγελαία συμπεριφορά δεν έχει γενετική προέλευση ούτε οφείλεται σε κάποιο ένστικτο, αλλά είναι και αυτή επίκτητη και προϊόν της λεγόμενης *κοινωνικής μάθησης*, που συντελείται ως γνωστόν στη βάση του μοντέλου *Ερέθισμα-Απάντηση* (Stimulus-Reaction). Ανατρέχοντας δηλαδή σε πιο επίκαιρα παραδείγματα και με βάση τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι «ποδοσφαιρόφιλες» εκδηλώσεις στις κερκίδες των γηπέδων αποτελούν παραλλαγές μιας κουλτούρας που μαθαίνεται και αναπαράγεται από τους φιλάθλους, όπως πολλές άλλες συμπεριφορές της καθημερινότητας: το πώς καθόμαστε στο τραπέζι για φαγητό, το πώς περιμένουμε στην ουρά να βγάλουμε εισιτήριο για τον κινηματογράφο ή το πώς διαπληκτιζόμαστε με άλλους οδηγούς στο δρόμο.

2. Οι βάσεις της ψυχαναλυτικής ψυχολογίας των ομάδων

Ο Freud, από το άλλο μέρος, με δύο σημαντικά κείμενά του, το *Τοτέμ και Ταμπού* (Freud, 1913) και το *Ψυχολογία των Μαζών και ανάλυση του Εγώ* (Freud, 1921), μέσα από το πρίσμα της ψυχανάλυσης, θέτει για πρώτη φορά σε επιστημονική βάση, από ψυχολογική τουλάχιστον σκοπιά, το ζήτημα της φύσης και της προέλευσης του ομαδικού, προτείνοντας διαδοχικά δύο ερμηνευτικά σχήματα.

Στο πρώτο, το *Τοτέμ και Ταμπού*, ο Freud, όπως και ο Le Bon στον οποίο άλλωστε απαντά, ανατρέχει στο αρχέγονο ανθρωπολογικό παρελθόν. Κατ' αυτόν, η ομαδικότητα έχει τη ρίζα της σε μια συλλογική εμπειρία που βρίσκεται στα βάθη του πολιτισμού. Οι άνθρωποι τότε ζούσαν ακόμα σε πρωτόγονες ορδές που μετακινούνταν από τον έναν τόπο στον άλλο, κάτω από την απόλυτη κυριαρχία ενός πατέρα-δυνάστη. Κάποτε, σύμφωνα με τον Freud, οι εξεγεγερμένοι αδελφοί, αφού σκότωσαν όλοι μαζί τον παντοδύναμο πατέρα, μοιράστηκαν και έφαγαν τις σάρκες του.

Η αμφίθυμη στάση των παιδιών απέναντι σ' αυτόν τον ισχυρό πατέρα-δυνάστη της πρωτόγονης ορδής –ο οποίος ήταν ταυτόχρονα αντικείμενο αγάπης

και θαυμασμού, αλλά και φθόνου και μίσους— έχει ως αποτέλεσμα ο φόνος του να τους προκαλεί συναισθήματα ενοχής. «*Η κοινωνία έκτοτε εδράζεται πάνω σ' ένα κοινό έγκλημα*», γράφει ο Freud (Freud, 1913, σελ. 168). Έτσι, μαζί με την ομαδικότητα, γεννήθηκαν, κατά τον ίδιο, και τα δύο θεμελιώδη ταμπού της ανθρωπότητας: του τοτεμισμού και του οιδιπόδειου, τα οποία αποτελούν την αφητηρία της ανθρώπινης ηθικής.

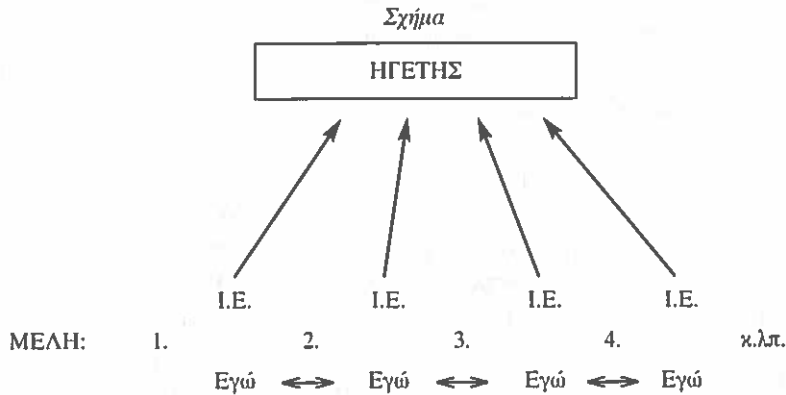
Σύμφωνα λοιπόν με τη φροϋδική θεωρία του *Τοτέμ και Ταμπού*, που αντιπαρατίθεται στην ιδέα για το *αγελαίο ένστικτο*, η ομαδικότητα θεμελιώνεται στο φόνο του πατέρα από τους γιους, στο μοίρασμα και την κανιβαλική ενσωμάτωση μέσω στοματικής ταύτισης της εξουσίας και της δύναμής του από αυτούς και στην ενοχή. Σ' αυτή την πρωταρχική τελετουργία της συλλογικής στοματικής ταύτισης των γιων με τον πατέρα βρίσκεται, κατά τον ίδιο, το ιδρυτικό συμβολικό ίχνος κάθε ομαδικότητας.

Από τότε δηλαδή, όπως υποστηρίζει ο Freud, οι άνθρωποι τείνουν να μοιράζονται φαντασιωτικά το ομαδικό αντικείμενο, ταυτιζόμενοι με την ομάδα αλλά και μεταξύ τους, ως μέλη της ομάδας, όπως εκείνοι οι μακρινοί πρόγονοί τους μοιράστηκαν το σώμα και την εξουσία του πατέρα ταυτιζόμενοι επίσης μαζί του.

Στο δεύτερο, το δοκίμιο του *Ψυχολογία των Μαζών και ανάλυση του Εγώ*, ο Freud προτείνει ένα άλλο ερμηνευτικό σχήμα, μια διαφορετική θεωρητική εξήγηση, με επίκεντρο όμως πάντα τη σχέση με την εξουσία και την ιδέα της ταύτισης με τον ηγέτη. Αυτό που λέει εδώ ο Freud είναι ότι, στις ομάδες, το κάθε μέλος προβάλλει πάνω στον ηγέτη το *Ιδεώδες του Εγώ*¹ του (Ichideal) και ταυτίζεται με αυτόν. Το γεγονός ότι όλοι έχουν τον ίδιο προβλητικό στόχο και συνεπώς το αντικείμενο της ταύτισης είναι κοινό, αποτελεί και τη βάση για τη μεταξύ τους δι-εγωγική ταύτιση. Συνενώνει δηλαδή τα μέλη της ομάδας, δημιουργώντας τη φαντασιωτική βάση της συλλογικής εμπειρίας και άρα το θεμέλιο του ομαδικού δεσμού.

¹ Όπως αναφέρουν οι Laplanche et Pontalis (1967), το Ιδεώδες του Εγώ (Ichideal) είναι όρος που χρησιμοποιήθηκε από τον Freud στο πλαίσιο της δεύτερης θεωρίας του της ψυχικής συσκευής (δηλαδή μετά το 1920), για να κατονομάσει μια βαθμίδα της προσωπικότητας που προέρχεται από τη σύγκλιση του ναρκισσισμού (την εξιδανίκευση δηλαδή του Εγώ) με τις ταυτίσεις προς τους γονείς, τα υποκατάστατά τους και τα συλλογικά ιδεώδη. Το Ιδεώδες του Εγώ αποτελεί ένα πρότυπο προς το οποίο το υποκείμενο προσπαθεί να φτάσει. Μετά τον Freud, ορισμένοι συγγραφείς, όπως ο Nunberg, προσπάθησαν να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στο Ιδεώδες του Εγώ και το Ιδεώδες Εγώ (Idealich). Αυτό το τελευταίο, σύμφωνα πάντα με το Λεξικό των Laplanche et Pontalis (op.cit.), αποτελεί ένα ενδοψυχικό μόρφωμα που ορίζεται ως ιδεώδες ναρκισσιστικής παντοδυναμίας και σφυρηλατήθηκε κατά το πρότυπο του παιδικού ναρκισσισμού.

Στο Σχήμα που ακολουθεί βλέπουμε αυτή τη διπλή ταύτιση: αφενός με τον ηγέτη (κάθετη ταύτιση), μέσω της προβολής από το κάθε μέλος της ομάδας του *Ιδεώδους του Εγώ* του πάνω σ' αυτόν, και αφετέρου ανάμεσα στα μέλη (οριζόντια ταύτιση), μέσω της μεταξύ τους δι-εγωικής ταύτισης.

3. Ο κοινωνιολογικός αντίλογος στον Le Bon

Αλλά και η κοινωνιολογική έρευνα δεν καθυστέρησε να καταρρίψει την άποψη του Le Bon για το *αγελαίο ένστικτο*. Μια εξήγηση βασισμένη στα ένστικτα θα σήμαινε τελικά ότι υπάρχει κάτι σταθερό, που έχει να κάνει με αυτό που θα λέγαμε *ανθρώπινη φύση* και δεν αλλάζει όταν μεταβάλλονται οι κοινωνικές συνθήκες ή όταν μετακινούμαστε γεωγραφικά και μέσα στο χρόνο και στην ιστορία. Όμως τόσο το λιντσαρίσμα όσο και κάθε άλλη συγκινησιακά φορτισμένη μαζική εκδήλωση, πολιτική, κοινωνική ή αθλητική, με τα χαρακτηριστικά που περιέγραψε ο Le Bon, έχει συγκεκριμένους από κοινωνική άποψη πρωταγωνιστές, λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια και εξυπηρετεί συγκεκριμένες κοινωνικές λειτουργίες.

Δεν είναι τυχαίο, δηλαδή, που τα θύματα λιντσαρίσματος στον αμερικανικό Νότο ήταν συνήθως μαύροι, ούτε ήταν άσχετες με αυτό οι συμπώσεις, ότι τα εγκλήματα για τα οποία «τιμωρούνταν» ήταν ως επί το πλείστον σεξουαλικά και με αντικείμενο σχεδόν πάντα μια λευκή ή ότι όλα αυτά συνήθως συνέβαιναν σε περιόδους σιτοδείας ή έπειτα από καταστροφές της γεωργικής παραγωγής, με αποτέλεσμα την επισώρευση σοβαρών οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων στις μικρές τοπικές κοινωνίες.

4. Η επικέντρωση στις μικρές ομάδες

Όλη αυτή η ενασχόληση με τις ομάδες, που είχε σαν αφετηρία την *Ψυχολογία του Όχλου* του Le Bon, αναφέρεται, αφενός, σε μεγάλες ομάδες, στις οποίες –λόγω ακριβώς του πλήθους των συμμετεχόντων– δεν διακρίνονται πρόσωπα ούτε διαπροσωπικές σχέσεις και, αφετέρου, σε φαινόμενα ισχυρής συναισθηματικής συνοχής και εξάρτησης από τον ηγέτη. Από τις πρώτες κιόλας δεκαετίες του 20ού αιώνα, εμπνευσμένοι παιδαγωγοί, όπως ο Claparede, η Montessori κ.ά. (βλ. Δόρμπης, 1977), έδειξαν πόσο σημαντικό είναι να μπορεί ο εκπαιδευτικός να κινητοποιεί τη σχολική τάξη ως ομάδα προς όφελος του μαθήματος.

Ανάλογες παρατηρήσεις γίνονταν και στον ιατρικό χώρο, όπου διαπιστώθηκε και εκεί η ευεργετική επίδραση που έχει η επικοινωνία και η ομάδα, όταν περισσότεροι ασθενείς νοσηλεύονται λ.χ. στον ίδιο θάλαμο. Αλλά και στον τομέα της εργασίας υπήρξαν παρόμοιες πρωτοποριακές για την εποχή τους επιστημάνσεις. Έχουν μείνει κλασικές λ.χ. από αυτή την άποψη οι έρευνες του Elton Mayo, τη δεκαετία του '30, στα Hawthorne Works της Western Electric Company του Σικάγου, που ανέδειξαν για πρώτη φορά τη σημασία των *ανθρώπινων σχέσεων*.

Χρειάστηκε όμως να περάσουν αρκετά χρόνια μέχρι να αρχίσει, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '40, να μετακινείται το ενδιαφέρον στις λεγόμενες *μικρές ομάδες*, στις οποίες το κυρίαρχο και καθοριστικό χαρακτηριστικό είναι η *αλληλεπίδραση*, όχι πια μόνο με τον ηγέτη, αλλά όλων των μελών της ομάδας μεταξύ τους και με τον ηγέτη.

Βέβαια, όπως θα δούμε διεξοδικότερα σε επόμενο κεφάλαιο, η *αλληλεπίδραση*, ως έννοια της ψυχολογίας των ομάδων, συνδέεται με μια πολύ συγκεκριμένη, φαινομενολογική κατά την προέλευσή της και συστημική στη συνέχεια θεωρητική και κλινική παράδοση. Μέσα από το ψυχαναλυτικό πρίσμα, η προσοχή εστιάζεται σ' ένα βαθύτερο επίπεδο σε σχέση με το δι-ατομικό (η αλληλεπίδραση άλλωστε δεν είναι όρος της ψυχανάλυσης): στο επίπεδο της *αυθενικής* δια-ψυχικής επικοινωνίας.

5. Η Θεωρία του Πεδίου και η Δυναμική των Ομάδων

Οι έννοιες του *πεδίου* (ψυχολογικού, ομαδικού, κοινωνικού) και της *δυναμικής της ομάδας* οφείλονται στον Kurt Lewin και βρίσκονται στο επίκεντρο της ψυχολογικής του θεωρίας.

Γερμανο-εβραίος μετανάστης που εγκαταστάθηκε στις ΗΠΑ το 1933 εξαιτίας των ναζί, ο Lewin υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους ψυχολόγους του 20ού αιώνα και αναμφίβολα ένας από τους θεμελιωτές της επιστήμης της ψυχολογίας. Ο ίδιος ασχολήθηκε αρχικά με την ατομική ψυχολογία, για να στραφεί στη συνέχεια, στη διάρκεια της αμερικανικής περιόδου της ζωής του, συγκεκριμένα μετά το 1938, και προς την κοινωνική, βάζοντας τις βάσεις της φαινομενολογικής (και όχι μόνο²) ψυχολογίας των μικρών ομάδων.

Επηρεασμένος από τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες έζησε και έχοντας ως πνευματικό κεφάλαιο τη στερεά και βαθιά θεωρητική και ερευνητική του κατάρτιση και πείρα, με τις οποίες ήρθε από το Βερολίνο,³ ο Lewin αφοσιώθηκε στη μελέτη ερωτημάτων σχετικά με τη διακυβέρνηση των ανθρώπων. Τον απασχόλησαν, από ψυχολογική σκοπιά, τα ζητήματα της δημοκρατίας, της εξουσίας, της αλλαγής και της δράσης, στο πλαίσιο βέβαια πάντα μιας αμερικανικής κοινωνίας, που εκείνα τα χρόνια βρισκόταν ακόμα στο περιθώριο των μεγάλων κρίσεων και ανατροπών που αναστάτωναν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και τη Ρωσία.

Χάρη στην καταξίωση και τη φήμη του, η αμερικανική κυβέρνηση του εμπιστεύτηκε μεγάλα ερευνητικά και κοινωνικο-εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως εκείνο για την αλλαγή των διατροφικών συνηθειών του κοινού αναφορικά με το κρέας, κατά την περίοδο του πολέμου, ή ένα άλλο, σχετικά με την επίδραση που μπορεί να έχει σε μια ομάδα εκπαιδευομένων (στο κλίμα δηλαδή που επικρατεί μέσα σ' αυτή) η μορφή ηγεσίας («δημοκρατική», «αυταρχική» ή «απόλυτα επιτρεπτική» (laissez faire)) που ασκείται από τον εκπαιδευτή.

Τα συγκεκριμένα προγράμματα πρόσφεραν στον Lewin τα εμπειρικά πλαίσια εντός των οποίων σφυρηλατήθηκε η θεωρία του. Στην προσπάθειά του να συνδέει πάντα την έρευνα και την παραγωγή θεωρίας με τη δράση, ο ίδιος συνέλαβε και ανέπτυξε την έννοια της *έρευνας-δράσης*⁴ (Action-Research). Κατά τη διεξαγωγή εξάλλου του τελευταίου από τα προγράμματα που προαναφέραμε, σχετικά με τις ψυχολογικές επιδράσεις των μορφών ηγεσίας πάνω στο ομαδικό κλίμα, ο Lewin, λίγο πριν από το θάνατό του (1947), ολοκλήρωσε την

2 Αν συνοψολογίσουμε την επιρροή, λ.χ., που είχε το έργο του πάνω στον Foulkes και τις υπόγειες συνάψεις που υπάρχουν ανάμεσα στις έννοιες του πεδίου (Lewin) και της ομαδικής μήτρας (Foulkes).

3 Ο Lewin ήταν ήδη γνωστός και καταξιωμένος διεθνώς πριν ακόμα μεταναστεύσει στις ΗΠΑ.

4 Βλέπε σχετικό υποκεφάλαιο.

προσφορά του στην επιστήμη της ψυχολογίας με την ανακάλυψη της αρχής της *Ομάδας κατάρτισης (Training Group)* και της *Δυναμικής της ομάδας*. Μιας μεθόδου θεμελιώδους σημασίας για την κλινική παρέμβαση και την έρευνα σε ομάδες, την οποία έμελλε να αναπτύξουν τη δεκαετία του '50 οι συνεργάτες και οι μαθητές του στο Εργαστήριο Ανθρωπίνων Σχέσεων⁵ που ο ίδιος είχε ιδρύσει στην Bethel της Πολιτείας Maine.

Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο leader, ο εμπυχωτής δηλαδή μιας τεχνητής⁶ ομάδας περίπου 10-12 ατόμων, η οποία δημιουργείται με σκοπό να μελετήσει βιωματικά την ίδια τη *δυναμική* της –με άλλα λόγια, τη διαδικασία με την οποία αλλάζει– δεν έχει την έννοια ενός εξωτερικού παρατηρητή. Αντίθετα, αποτελεί αναπόσπαστο αλλά και προνομιακής σημασίας μέρος της ομάδας. Οι παρεμβάσεις του, με τις οποίες ο ίδιος κοινοποιεί στην ομάδα τις παρατηρήσεις του σχετικά με το νόημα αυτών που λέγονται ή συμβαίνουν εκείνη τη στιγμή, σε επίπεδο ρόλων και αλληλεπιδράσεων, έχουν ένα *δυναμικό* αντίκτυπο πάνω σ' αυτούς στους οποίους απευθύνονται, προκαλώντας αλλαγές. Μέσω των παρεμβάσεών του, ο εμπυχωτής λειτουργεί στην ομάδα ως κατεξοχήν μοχλός αλλαγής. Η διαδικασία αυτής της αυτο-παρατηρούμενης τεχνητής ομάδας και ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο η ίδια οδηγείται, ονομάστηκαν από τον Lewin *Δυναμική της Ομάδας*.

Σε γενικές γραμμές, η αντίληψη του K. Lewin για την αλλαγή, η οποία βασίστηκε πάνω στη *θεωρία του πεδίου*, χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια να δημιουργήσει ο ίδιος μια επιστημονική θεωρία των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και ανάμεσα σ' αυτούς και στην κοινωνία, κατά το πρότυπο των θετικών επιστημών: των μαθηματικών και της φυσικής. Έτσι, η *θεωρία του πεδίου* ορίζεται από τον Lewin με όρους όπως *δύναμη*, *διάνυσμα*, *ένταση* και *ισορροπία*, που φέρνουν κατ' ευθείαν στο νου την εικόνα ενός ενεργειακού πεδίου, με την έννοια που αυτό έχει στη φυσική και ειδικότερα στον ηλεκτρομαγνητισμό (Barus-Michel, Enríquez, Lévy, 2002⁷).

Από το άλλο μέρος, η *αλλαγή* περιγράφεται από τον ίδιο ως μια *δυναμική* διαδικασία που εκπορεύεται από την ίδια την ομάδα και όχι από εξωγενείς παράγοντες, η οποία περιλαμβάνει τρεις φάσεις: την *απο-κρυστάλλωση*, τη *μετατόπιση* και την *κρυστάλλωση*. Η διαδικασία αυτή έγινε κυρίως γνωστή μέσα από τις εργασίες του σχετικά με τη *δυναμική των ομάδων*.

5 Human Relations Laboratories.

6 Με την έννοια ότι δημιουργείται επί τούτου και δεν είναι μια «φυσική» ομάδα, όπως λ.χ. είναι μια οικογένεια.

7 Λήμμα του Jacques Rhéaume για την *Αλλαγή*, in *Vocabulaire de Psychosociologie*, σελ. 66.

Σύμφωνα με τη *θεωρία του πεδίου*, σ' ένα ορισμένο περιβάλλον, μια συγκεκριμένη κατανομή *δυνάμεων* καθορίζει τη συμπεριφορά ενός αντικειμένου που διαθέτει ορισμένες ιδιότητες. Έτσι, αν γνωρίζουμε το αντικείμενο έχοντας παρατηρήσει τη συμπεριφορά του, μπορούμε να συναγάγουμε τις ιδιότητες του *πεδίου* μέσα στο περιβάλλον του αντικειμένου. Και αντίστροφα, αν γνωρίζουμε τις ιδιότητες του *πεδίου* μέσα στο περιβάλλον του αντικειμένου, μπορούμε να συναγάγουμε και τις ιδιότητες του αντικειμένου, παρατηρώντας τον τρόπο που αυτό συμπεριφέρεται.

Κατά τον Lewin, η *θεωρία του πεδίου*, συγγενής αν όχι απότοκος της θεωρίας της *Gestalt*, είναι μια μέθοδος ανάλυσης των αιτιωδών σχέσεων, τόσο σε ατομικό ψυχολογικό επίπεδο (*ψυχολογικό πεδίο*) όσο και σε επίπεδα ομάδας (*ομαδικό πεδίο*) και κοινωνίας (*κοινωνικό πεδίο*). Είναι όμως επίσης, όπως ο ίδιος υποστηρίζει (Lewin, 1951), και μια μέθοδος κατασκευής επιστημονικών όρων.

Ενώ η στατική μελετά την ισορροπία εν στάσει και η κινηματική την κίνηση ανεξάρτητα από τα αίτια που την προκάλεσαν, η *δυναμική*, σύμφωνα πάντα με τον Lewin, επικεντρώνεται σ' ένα αιτιακό σύνολο *δυνάμεων* εν κινήσει.

Υπό το πρίσμα της *θεωρίας του πεδίου*, τα άτομα σε μια ομάδα εξ ορισμού ομαδοποιούνται. Το κάθε τι που σκέφτονται, που αισθάνονται ή εκφράζουν είναι πλέον απόρροια των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων. Από το άλλο μέρος, σύμφωνα πάντα με την ίδια θεωρία, μια ομάδα δεν ορίζεται με βάση τις ομοιότητες, τα κοινά σημεία, που μπορεί να υπάρχουν ανάμεσα στα μέλη της, αλλά με βάση το σύστημα των *αλληλεξαρτήσεων* που τα συνδέει (De Visscher, 2001, σελ. 34-35). Δεν θα πρέπει, δηλαδή, να εξετάζεται η ομαδική πραγματικότητα από ταξινομική, αλλά από *δυναμική* σκοπιά. Οι στόχοι, οι αξίες και η αντίληψη που διαμορφώνει η ομάδα για τον εαυτό της και για το περιβάλλον της, η κατανομή των ρόλων και των θέσεων μέσα σ' αυτήν, αποτελούν, κατά τον Lewin, *αλληλεξαρτώμενα* μέρη ενός *δυναμικού* συνόλου, που ονομάζεται *ψυχολογικό πεδίο της ομάδας*.

Ο ίδιος τέλος ονόμασε *οικολογική ψυχολογία* τη συστηματική μελέτη των σχέσεων *αλληλεξάρτησης* ανάμεσα σε ψυχολογικές και σε μη ψυχολογικές μεταβλητές, που υπεισέρχονται στις σχέσεις ενός οργανισμού (ατόμου ή ομάδας) με το ευρύτερο περιβάλλον του.

Οι θεωρίες του *πεδίου* και της *δυναμικής της ομάδας* αποτελούν αναμφίβολα έναν πολύ σημαντικό σταθμό στην εξέλιξη της ψυχολογίας των ομάδων. Συνιστούν τη μία από τις δύο εννοιολογικές αφετηρίες (για την άλλη θα μιλήσουμε

στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο), από τις οποίες και πέρα το ενδιαφέρον αρχίζει πλέον να μετακινείται από την κάθετη διάσταση (εκείνη που βλέπει προνομιακά τις σχέσεις με την εξουσία) προς την οριζόντια (η οποία εστιάζεται στις δια-προσωπικές σχέσεις αλληλεπίδρασης), ανοίγοντας διάπλατα το δρόμο για την ανάπτυξη της κλινικής πρακτικής και της κλινικής θεωρίας των μικρών ομάδων.

6. Νεότερες ψυχαναλυτικές θεωρίες και κλινική των ομάδων

Η εξέλιξη της ψυχαναλυτικής σκέψης, ιδιαίτερα υπό την επίδραση του έργου της Melanie Klein, επέτρεψε την ανάδειξη και τη μελέτη μιας άλλης διάστασης – της ασυνείδητης δια-ψυχικής επικοινωνίας. Ο Freud, θεμελιώνοντας την ψυχαναλυτική ψυχολογία των ομάδων, παρέμεινε –μπορούμε να πούμε– πιστός στην αρχή της *κάθετης αιτιότητας*, την οποία ο ίδιος εισήγαγε στην ψυχολογία. Σύμφωνα με την αρχή της *κάθετης αιτιότητας*, το παρόν ενός ανθρώπου, τα συναισθήματά του, οι επιλογές του, οι σχέσεις του, διαμορφώνονται υπό την αιγίδα ασυνείδητων ψυχικών εμπειριών από το παιδικό παρελθόν του. Τόσο στο *Τοτέμ και Ταμπού* όσο και στο *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ* η ίδια αυτή αρχή της *κάθετης αιτιότητας* παραμένει κυρίαρχη.

Χρειάστηκε να περάσουν άλλα περίπου 20 χρόνια και να μεσολαβήσουν οι καινοτόμες κλινικές και θεωρητικές ανακαλύψεις της Melanie Klein για να καταδειχτεί στον ψυχαναλυτικό χώρο και η σημασία της λεγόμενης *οριζόντιας αιτιότητας*, εκείνης δηλαδή που συνδέεται με την άμεση, εδώ-και-τώρα διαπροσωπική και δια-ψυχική επικοινωνία. Είναι πάρα πολύ σημαντική από αυτή την άποψη η συμβολή του Bion, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '40 (Bion, 1961), και λίγο αργότερα του Foulkes (1948, 1964, 1975), οι οποίοι με τις πρωτοποριακές εμπειρίες τους αρχικά στο στρατιωτικό Νοσοκομείο του Northfield και στη συνέχεια στην Κλινική Tavistock του Λονδίνου, έβαλαν τις βάσεις της νεότερης ψυχαναλυτικής ψυχολογίας των μικρών ομάδων.

Σε μια πρώτη περίοδο (Northfield I), στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Bion, βρετανός στρατιωτικός ψυχίατρος, ήταν τότε επικεφαλής του Νοσοκομείου του Northfield –με 400 άνδρες τους οποίους ήταν αδύνατο να αντιμετωπίσει ατομικά– στο οποίο βασίλευε η απειθαρχία και η αναρχία. Ο ίδιος είχε την ιδιοφυή ιδέα να δει και να χειριστεί αυτή την κατάσταση μέσα α-

πό ένα πρίσμα ψυχαναλυτικό, θεωρώντας «ασθενή» την ίδια την κοινότητα.⁸

Μετά τον Πόλεμο (Northfield II), ο Bion, ασχολούμενος αυτή τη φορά με την επανένταξη στην πολιτική ζωή βετεράνων και πρώην φυλακισμένων πολέμου, χρησιμοποίησε μια μέθοδο ομαδικής ψυχοθεραπείας, παραπλήσια προς την *Ομάδα κατάρτισης* (T-Group), η οποία έκανε την ίδια εποχή τα πρώτα της βήματα στις ΗΠΑ.

Από το άλλο μέρος, ο Foulkes (Foulkes and Anthony, 1957) ανέπτυξε μια δική του τεχνική ομαδικής ψυχοθεραπείας, βασισμένη στη δημιουργία μιας «ομαδικής κουλτούρας» που χαρακτηριζόταν από «ελεύθερα κυμαινόμενες» (free-floating) ανταλλαγές ανάμεσα στα μέλη της ομάδας. Ο ίδιος θεωρούσε ότι αυτές οι ανταλλαγές είναι ανάλογες των ελεύθερων συνειρμών και ότι προσφέρουν την πρώτη ύλη για την ερμηνευτική εργασία. Στο πλαίσιο αυτής της «ομαδικής κουλτούρας», αναπτύσσεται κατ' αυτόν ένα δίκτυο διαπροσωπικής επικοινωνίας, το οποίο ονόμασε *Ομαδική μήτρα* (*Group matrix*).

Αλλά και ο Michael Balint,⁹ όπως παρατηρεί ο Alain Aymard,¹⁰ συνέδεσε το όνομά του μ' αυτή την ιστορική εξέλιξη, τη στρέψη δηλαδή του κλινικού και του θεωρητικού ενδιαφέροντος της ψυχανάλυσης προς τις μικρές ομάδες. Πράγματι, ο ίδιος το 1946, επίσης στην Tavistock Clinic, πραγματοποίησε με μια πειραματική ομάδα, στην οποία συμμετείχαν οκτώ γιατροί, τις πρώτες απόπειρες δημιουργίας αυτού που αργότερα έγινε γνωστό ως *ομάδες Balint*¹¹ (Balint, 1957).

8 Μια παρόμοια εμπειρία, έξω όμως από οποιοδήποτε ψυχαναλυτικό πλαίσιο, καταγράφεται το 1942 στο Νοσοκομείο Saint Alban της Lozère στη Γαλλία. Πρωτεργάτης ήταν ο γιατρός Le Guillant, ο οποίος ονόμασε αυτό που έκανε *Θεσμική ψυχοθεραπεία*. Η *Θεσμική ψυχοθεραπεία* δεν είχε καμιά σχέση με τη *Θεσμική Ανάλυση*, όπως καθιερώθηκε περίπου μια εικοσαετία αργότερα. Δεν ήταν δηλαδή μια μορφή ψυχοθεραπείας μέσα από την ανάλυση των ψυχιατρικών θεσμών. Επρόκειτο ουσιαστικά για μια πρώτη απόπειρα απο-ασυλοποίησης με παράλληλη χρήση του ίδιου του θεσμικού και οργανωσιακού πλαισίου του ασύλου ως μέσου θεραπείας και αποκατάστασης (Revue POUR, 1973).

9 Ο Balint, για ένα διάστημα, υπήρξε αναλυόμενος του Ferenczi, ο οποίος ως γνωστόν ήταν ο πρώτος, ήδη από το 1908, που υποστήριξε όχι μόνο την ιδιαίτερη σημασία που έχει η ανάλυση της αντιμεταβίβασης στην ψυχαναλυτική θεραπεία, αλλά και την κοινοποίησή της στον θεραπευόμενο. Η περίφημη *αμοιβαία ανάλυση*, κατά Ferenczi. Οι απόψεις αυτές βρίσκονται κατά κάποιο τρόπο ενσωματωμένες στην ιδέα του Balint, να δουλέψει σε ομαδικό πλαίσιο πάνω στην αντιμεταβίβαση των γενικών γιατρών σε σχέση με τους ασθενείς τους.

10 Στο λήμμα για τις ομάδες (Groupes, σελ. 146) του *Vocabulaire de Psychosociologie* (Barus-Michel, Enríquez, Lévy, 2002) που υπογράφει ο ίδιος.

11 Πρόκειται για μικρές ομάδες στις οποίες συμμετέχουν γιατροί που, υπό την εποπτεία ενός αναλυτή, μιλούν για τα συναισθήματά τους σε σχέση με τους ασθενείς και γενικά επεξεργάζονται

Αυτή η μεταστροφή του ενδιαφέροντος από τη μεγάλη στη μικρή ομάδα συνδέθηκε με την επινόηση τεχνικών και μεθόδων, όπως η *δουλειά με ομάδα*, η *έρευνα-δράση* (Action Research), η *ομαδική ανάλυση* (Group Analysis) ή η *ομαδική θεραπεία* (Group Therapy), που βλέπουν, αφενός, τον ειδικό ως αναπόσπαστο μέρος της ομάδας την οποία εκείνος παρατηρεί και, αφετέρου, την έρευνα και τις παρατηρήσεις του να είναι αλληλένδετες και αλληλεξαρτώμενες με τη δουλειά –θεραπεία, ανάλυση, ψυχοκοινωνική παρέμβαση, εκπαίδευση, κατάρτιση– που ο ίδιος κάνει μέσα στην ομάδα.

7. Οι σωματικές θεραπείες

Αν η δεκαετία του '50 συνδέθηκε με τη μεταστροφή της προσοχής στις μικρές ομάδες, την ανακάλυψη της αλληλεπίδρασης και της *δυναμικής της ομάδας* και την ανάπτυξη της *ομαδικής ανάλυσης* και της *ψυχανάλυσης των ομάδων*, πρακτικών με άλλα λόγια που έχουν να κάνουν με τη λεκτική επικοινωνία, οι δεκαετίες του '60 και του '70 σηματοδεύτηκαν από την εμφάνιση στις ΗΠΑ και τη ραγδαία εξάπλωση, στην Αμερική και στην Ευρώπη, των λεγόμενων *σωματικών τεχνικών* και των *νέων θεραπειών*.

Η θεωρητική και κλινική αφετηρία αυτών των τεχνικών, που γεννήθηκαν στο Big Sur της Καλιφόρνιας το 1962 με αφετηρία, όπως αναφέρει ο Georges Lapassade σε μια συνέντευξή του,¹² τους πρώτους πειραματισμούς ενός νεαρού ψυχολόγου ονόματι Murphy, ήταν τριπλή: Αφενός, είχε να κάνει με την αμερικανική παράδοση της ανθρωπιστικής (Peretti, 1966), προσωποκεντρικής (Client και Student Centered) αρχικά (Μπακιρτζής, 1999, Κοσμόπουλος, 1983) και στη συνέχεια ομαδοκεντρικής (Group Centered) ψυχοθεραπείας του Carl Rogers (1970). Αφετέρου, είχε ως εφαλτήριο τις πρωτοποριακές για την εποχή τους ιδέες για την ψυχοθεραπεία του Wilhelm Reich. Και τρίτον, μπολιασθηκε από στοιχεία των ανατολίτικων τεχνικών yoga και zen, που εισήγαγε για

τη συναισθηματική πλευρά της θεραπευτικής σχέσης. Στη βάση αυτής της επινόησης είναι η διαπίστωση ότι τα μεταβιβαστικά φαινόμενα δεν καταγράφονται μόνο στο ψυχαναλυτικό δωμάτιο, αλλά ότι βρίσκονται και έξω απ' αυτό, σε κάθε κλινική (και εκπαιδευτική θα προσθέταμε) σχέση, την οποία και υπερκαθορίζουν. Συνακόλουθα, έχει τεράστια σημασία για τους επαγγελματίες της υγείας και για το καλό αποτέλεσμα της δουλειάς τους η ανάλυση από μέρους τους της αντιμεταβίβασης (βλέπε σελ. 107-108). Σ' αυτό ακριβώς βοηθούν και οι *ομάδες Balint*.

¹² Η συνέντευξη έγινε από τον C. Davaine και δημοσιεύτηκε το 1975 στο τεύχος 41 της Revue POUR, στο Παρίσι (σελ. 7-14).

πρώτη φορά στην ομαδική θεραπεία, πάντα κατά τον Lapassade (στην ίδια συνέντευξη), ο Murphy.

Όμως αυτό στο οποίο κυρίως οφείλουν την καθιέρωση και την εξάπλωσή τους εκείνα τα χρόνια οι νέες θεραπείες είναι η ιδεολογική και πολιτισμική ατμόσφαιρα που δημιούργησαν στις πανεπιστημιακές κοινότητες και στο ευρύτερο περιβάλλον τους τα μεγάλα κινήματα της νεολαίας, με κορυφώσεις τη φοιτητική εξέγερση το '63-'64 στο Berkeley της Καλιφόρνιας και μερικά χρόνια αργότερα στο Παρίσι τα γεγονότα του *Μάη του '68*.

Με αφετηρία το Ινστιτούτο Esalen στο Big Sur της Καλιφόρνιας, αναπτύσσονται από το '62 και μετά διάφορες τεχνικές που βασίζονται στη σωματική έκφραση και επικοινωνία και στη δουλειά πάνω στο σώμα. Στις ροτζεριανής έμπνευσης (Rogers, 1970) ομάδες συνάντησης ή γνωριμίας (*encounter groups*), στις οποίες η έμφαση δίνεται στη σωματική έκφραση και επαφή, προσαρτώνται προοδευτικά η βιοενεργειακή (*bio-energy*) θεραπεία (Lowen, 1975, Lapassade, 1974) και το ραϊχιανό (W. Reich) μασάζ, το ψυχόδραμα, η *Gestalt therapy* (Perls, 1969) κ.ά.

Αυτό που συνέβη στην Καλιφόρνια τη δεκαετία του '60 και μεταφέρθηκε και στην Ευρώπη την επόμενη δεκαετία, κυρίως μέσω Παρισιού και Λονδίνου, ήταν μια διπλή παρέκκλιση: αφενός σε σχέση με την ορθοδοξία της σχολής της δυναμικής της ομάδας και αφετέρου σε σχέση με την ψυχανάλυση.

Σε σχέση με τη δυναμική της ομάδας, οι νέες θεραπείες ή αλλιώς το *Κίνημα του Ανθρώπινου Δυναμικού (Potentiel Humain)* παραμερίζουν την ομαδική διάσταση, δεν ασχολούνται με την αλληλεπίδραση, απο-ομαδοποιούν θα λέγαμε την ομάδα. Οι συμμετέχοντες καλούνται να δουλέψουν ο καθένας για τον εαυτό του. Η ομάδα απλώς είναι εκεί, παρούσα.

Βέβαια, η παρουσία της ομάδας έχει νόημα. Τόσο αυτή καθεαυτή όσο και ως ποιότητα. Θεωρείται ότι υποστηρίζει και ενισχύει τη δουλειά που γίνεται σε ατομικό επίπεδο. Επίσης, κάθε μέλος έχει κατ' επανάληψη την ευκαιρία να δουλέψει νοερά προσωπικά του θέματα –τόσες φορές όσοι και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες– μέσα ακριβώς από τη δουλειά των άλλων και τις ταυτίσεις που μπορεί να κάνει μ' αυτούς και με στοιχεία από το υλικό που φέρνουν. Οι ενδο-ομαδικές όμως αλληλεπιδράσεις δεν ενδιαφέρουν κανέναν, ούτε αναλύονται.

Από το άλλο μέρος, σε σχέση με την ψυχανάλυση, οι οπαδοί του *Ανθρώπινου Δυναμικού*, συμμεριζόμενοι τις απόψεις του Reich, δεν αποδέχονται την ύπαρξη του *ενστίκτου του θανάτου*. Κατ' επέκταση, αρνούνται επίσης τις έννοιες του *ψυχαναγκασμού της επανάληψης (repetition compulsion)* και της *μεταβίβασης*. Οι ίδιοι θεωρούν την ομάδα έναν προνομιούχο υπαρξιακό δεσμό, ι-

δρυτικό μιας «καινούριας ζωής», η οποία κατακτάται ακριβώς μέσα από την απελευθέρωση εδώ-και-τώρα των συναισθηματικών και των σεξουαλικών αναστολών. Κατ' αυτούς, το σωματικό είναι το μόνο που «δεν ψεύδεται», σε αντιδιαστολή με το λεκτικό, που παραπέμπει στη λογοκρισία, στο «διανοουμενιστικό» και στο μη αυθεντικό.

8. Η Θεσμική Ανάλυση

Το 1962, με σημεία αφετηρίας δύο μεγάλες συναντήσεις¹³ που πραγματοποιήθηκαν εκείνη τη χρονιά στο Royaumont της Γαλλίας, γεννήθηκε ως κριτική αντιπαράθεση, τόσο απέναντι στην απο-ομαδοποίηση και άρα την απο-πολιτικοποίηση των ομάδων από τις *Νέες Θεραπείες* όσο και σε σχέση με την ψυχανάλυση και τη «δυναμική των ομάδων», το κίνημα της λεγόμενης *Θεσμικής Ανάλυσης*. Εμπνεόμενοι από τις απόψεις του Κορνήλιου Καστοριάδη σχετικά με τη «φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας» και ειδικότερα από τη βασική του θέση ότι «οι θεσμοί είναι το πολιτικό ασυνείδητο της κοινωνίας» (Castoriadis, 1975), οι εκπρόσωποι αυτού του κινήματος (René Lourau, Georges Lapassade, Michel Lobrot, René Barbier, Remy Hess κ.ά.) ανέπτυξαν μορφές δυναμικής παρέμβασης, ανάλυσης και κοινωνικής δράσης σε οργανισμούς και σε κοινότητες (Hess, 1975), με ποικίλες εφαρμογές στον εκπαιδευτικό (Lourau, 1971, Lobrot, 1966) αλλά και στον ιδρυματικό ψυχοθεραπευτικό χώρο (Majastre, 1972).

Το κίνημα της Θεσμικής Ανάλυσης ή Σχολή της Vincennes (από το ομώνυμο παρισινό Πανεπιστήμιο, στο οποίο είχαν συγκεντρωθεί μετά το '70 ως διδάσκοντες οι περισσότεροι –αν όχι όλοι, οι γνωστότεροι– θιασώτες του κινήματος) βασιζεται στην ακόλουθη ιδέα: Υπάρχει μια μορφή «κοινωνικής απώθησης», που αφορά κοινωνικές, ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις ταξικού κατά βάση χαρακτήρα, ανάλογη της ψυχικής απώθησης που διεξάγεται σε ατομικό επίπεδο και έχει να κάνει με την επιθυμία. Οι θεσμοί αποτελούν τις δρώσες και άρα ζωντανές, αν μπορεί να πει κανείς, αποκρυσταλλώσεις αυτών των απωθήσεων, που όμως, όπως και το ασυνείδητο, έχουν την ιδιότητα να μη μιλούν ή, για την ακρίβεια, να μιλούν μια *άλλη* γλώσσα.

¹³ Όπως αναφέρει ο Georges Lapassade (1971), η πρώτη έγινε τον Δεκέμβριο και ήταν ένα Συνέδριο με θέμα *Ο ψυχοκοινωνιολόγος μέσα στην κοινωνία*, το οποίο έμεινε ιστορικό. Η δεύτερη, που έλαβε χώρα τον Ιούλιο, ήταν ένα σεμινάριο στο οποίο πήραν μέρος συνδικαλιστές της Ένωσης Φοιτητών της Γαλλίας (σελ. 86).

Το έργο συνεπώς της Θεσμικής Ανάλυσης είναι, διαρρηγνύοντας με διάφορους τρόπους¹⁴ τα αυτονόητα και τις «σιωπηλές» ρουτίνες της καθημερινότητας που σηματοδεύουν τις ανθρώπινες και τις δι-ομαδικές σχέσεις σε ένα νοσηλευτικό λ.χ. ίδρυμα, σε μια δημόσια επιχείρηση ή σ' έναν εκπαιδευτικό οργανισμό, να προκαλέσει τον αντίστοιχο θεσμό στο επίπεδο ακριβώς αυτού του *ανείπωτου (le non-dit)* και να τον κάνει να μιλήσει.¹⁵

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία πενήντα χρόνια έχει αναπτυχθεί ένα πλήθος θεραπευτικών, παιδαγωγικών και επιμορφωτικών ομαδικών πρακτικών, με ευρύτατη διάδοση σε Ευρώπη και Αμερική. Από το άλλο μέρος, η σημασία του ανθρώπινου παράγοντα και της διαπροσωπικής επικοινωνίας, καθώς και οι αρχές της ψυχολογίας των ομάδων είναι πλέον γενικής αποδοχής και εφαρμόζονται κατά κόρον σε διάφορους τομείς: Στο πλαίσιο της σχολικής και της οικογενειακής συμβουλευτικής, της κοινωνικής εργασίας, της εκπαίδευσης των επαγγελματιών της ψυχικής υγείας αλλά και των εκπαιδευτικών, της επαγγελματικής κατάρτισης διευθυντικών στελεχών επιχειρήσεων και δημόσιων οργανισμών, της εκπαίδευσης στελεχών των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας κ.λπ.

14 Αναφέρομαι εδώ κυρίως στο πλαίσιο που μπορεί να υιοθετηθεί σε μια παρέμβαση αυτού του τύπου. Το κατεξοχήν πλαίσιο της θεσμικής ανάλυσης (ή κοινωνιοανάλυσης) είναι η *αυτοδιαχείριση*. Η *αυτοδιαχείριση*, που αποτελεί κατά κάποιο τρόπο το ανάλογο της *μη παρεμβατικότητας* και της *καλοπροαίρετης ουδετερότητας* στα πλαίσια του Training Group και της ψυχανάλυσης των ομάδων αντίστοιχα, συνίσταται στο εξής: Στη διάρκεια μιας ψυχοκοινωνικής παρέμβασης ή ενός πολυήμερου εκπαιδευτικού σεμιναρίου αφήνουμε, λ.χ., τους συμμετέχοντες να ρυθμίσουν μεταξύ τους (όχι ανά δύο ή ανά τρεις, αλλά σε ομαδικές συνελεύσεις ολομέλειας) πόσο θα πληρώσει ο καθένας, πόσα χρήματα πρέπει να πάρει το κάθε μέλος της παρεμβαίνουσας ομάδας ή ο κάθε εκπαιδευτής, πώς θα μοιραστούν τα δωμάτια κ.λπ.

15 Γεγονός που ισοδυναμεί, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, με την ψυχχαναλυτική άρση της απώθησης.